

Pisac i čitatelji: fenomen posveta kolektivnom čitatelju u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća

Lakuš, Jelena

Source / Izvornik: **Libellarium : časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova, 2011, 3**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:472790>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-07**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Pisac i čitatelji: fenomen posveta kolektivnom čitatelju u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća

Jelena Lakuš, jlakus@ffos.hr

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti

Libellarium, III, 1 (2010): 29 - 42.

UDK: 808.1-057:028-055(497.58)''18''

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Potkraj 18. i početkom 19. stoljeća, u vrijeme intenzivnih promjena koje su se događale na području kulture pisane riječi i čitanja, dolazi do porasta ne samo broja čitatelja već i važnosti koja im se pridavala. Ta je važnost bila ponajprije razvidna iz sve raširenijeg modela kolektivnog mecenatstva, ali i iz sve većeg broja posveta upućenih tzv. kolektivnom čitatelju, prepoznatljivih po obraćanju jednom neodređenom čitatelju ili pak cjelokupnoj zajednici čitatelja. Kroz primjere dobivene analizom cjelokupne knjižne produkcije u dalmatinskim izdavačkim i tiskarskim središtima – Zadru, Splitu i Dubrovniku – u razdoblju od 1815. do 1850. godine namjerava se pokazati u kojoj mjeri posvete kolektivnom čitatelju mogu odražavati sve veću važnost koja se čitatelju počela pridavati već od kraja 18., a osobito tijekom prve polovice 19. stoljeća. Analiziraju se brojnost i kontekst pojavljivanja posveta toga tipa, njihovi varijantni oblici, značenja, kao i razlozi njihova uvođenja u praksu.

Zaključuje se da posvete kolektivnom čitateljstvu postaju uobičajen i stalan način komunikacije s cjelokupnom zajednicom čitatelja već od dvadesetih godina, pa čak i nešto ranije. Taj se kontinuitet održao i u iduća dva desetljeća, što će biti osobito vidljivo četrdesetih godina. Posvetama se nastojalo ne samo popularizirati knjigu i čitanje već i ojačati u čitateljima ljubav prema narodnom jeziku odnosno nacionalnu svijest općenito. Iako broj posveta kolektivnom čitatelju nije bio tako velik, njihov kontinuirani rast te činjenica da svoj procvat doživljavaju upravo u razdoblju intenzivnih promjena koje su se događale na području kulture čitanja ipak svjedoče o sve većoj važnosti čitatelja koja obilježava prvu polovicu 19. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: knjižne posvete, pisac, čitatelji, kolektivni čitatelj, Dalmacija, 19. stoljeće.

Uvod

Potkraj 18. i početkom 19. stoljeća, u vrijeme intenzivnih promjena koje su se događale na području kulture pisane riječi i čitanja, dolazi ne samo do porasta broja čitatelja već i važnosti koja im se pridavala. Ta je važnost ponajprije razvidna iz modela kolektivnog mecenatstva, novog izdavačko-knjižarskog fenomena koji je upravo u prvoj polovici 19. stoljeća doživljavao svoj procvat (Lakuš 2009: 29 – 45). No vidljiva je i iz rasta broja knjižnih posveta upućenih tzv. kolektivnom čitatelju, koji se podudara s razvojem fenomena kolektivnog mecenatstva. Iako su knjižne posvete prepoznate kao značajni fenomeni u hrvatskoj narodnoj i kulturnoj književnoj praksi i komunikaciji (Bogišić 1995: 359), fenomen posveta kolektivnom čitatelju, prepoznatljiv po obraćanju jednom neodređenom čitatelju ili pak cjelokupnoj zajednici čitatelja, sve do sada nije posebno istraživano, pa čak niti prepoznat kao dokaz novog odnosa pisca i čitatelja koji je podjednako dragocjen kao i sustav pretplatništva. Premda se opravdano zamjećuje da „uvodni napisi, posvete i predgovori ili neposredno obraćanje „štioču“ svaki za sebe predstavljaju složeni historiografski fenomen“ (Bogišić 1995: 11), radovi posvećeni problematici knjižnih posveta najčešće se bave posvetama upućivanima ne „štioču“, odnosno kolektivnom čitatelju, već pokrovitelju koji je financijski podupirao tiskanje knjige ili nekom drugom ugledniku (Bogišić 1993: 147 – 169, Bogišić 1995: 359 – 371). Čak i kada je jasno da je riječ o posvetama kolektivnom čitatelju, taj se problem ne obrađuje sustavno i zapravo se spominje tek usputno (Stojan 2001: 40 – 47). Također, iako Aleksandar Stipčević u svojoj sintezi socijalne povijesti knjige u Hrvata fenomenu knjižnih posveta posvećuje desetak stranica, problematika posvećivanja kolektivnom čitatelju gotovo nije ni spomenuta (Stipčević 2005: 142 – 154). Namjera je stoga ovog rada kroz primjere dobivene analizom cjelokupne knjižne produkcije u dalmatinskim izdavačkim i tiskarskim središtima – Zadru, Splitu i Dubrovniku – u razdoblju od 1815. do 1850. godine pokazati u kojoj mjeri posvete kolektivnom čitatelju mogu odražavati sve veću važnost koja se čitatelju pridavala već od kraja 18., a osobito tijekom prve polovice 19. stoljeća.

Posvete kolektivnom čitatelju

U hrvatskoj se književnosti posvete javljaju još u vrijeme humanizma i renesanse. Uglavnom su bile upućivane pokrovitelju/meceni u znak zahvalnosti za financijsku potporu prijeko potrebnu većini spisatelja u vrijeme kada još uvijek nisu imali nikakve materijalne koristi od prodaje svojih knjiga, a autorska prava još nisu bila zaštićena zakonima ili propisima. Podanički ton takvih posveta ukazuje na to da je pisac svoju ulogu često marginalizirao predstavljajući se skromnim, odanim, zahvalnim, poniznim i pokornim slugom mecene, nedostojnim tako velikog dobročiniteljeva čina. Time se stjecao dojam da je pokrovitelj/mecena daleko važniji čimbenik u cjelokupnom procesu izlazenja knjige nego sâm autor. Pisci su pak posvećujući knjigu svome pokrovitelju

očekivali da će ih na taj način autoritet ugledne osobe u posveti zaštititi ako nešto pođe po zlu, odnosno ako se, primjerice, naknadno otkrije da njihovo djelo sadrži neku misao koja nije u suglasju s crkvenim učenjem ili dovodi u pitanje autoritet vladara ili države. Iako je pisanje posveta u znak zahvalnosti za pružanje financijske potpore možda bilo najčešće, nije bilo jedino. Pisci su svoje knjige posvećivali i moćnicima iz straha da bi se eventualno ispuštanje takve posvete, u vrijeme kada je to u Europi postalo općom modom, moglo protumačiti autorovom ohološću, njegovim iskakanjem iz općenito prihvaćenih normi ponašanja pisaca u društvu ili čak buntovništvom. Posvete su se pisale i iz prijateljskih ili obiteljskih pobuda. Pisci su na taj način nastojali s prijateljima i kolegama učvrstiti veze ili ih pak uspostaviti s osobama koje su iz bilo kojeg razloga smatrali važnima. Autoritet i ugled osobe kojoj se djelo posvećivalo bili su mnogim piscima važni jer su na taj način čitatelji doznawali za poznanstva ili čak prijateljstva pisaca s uglednim osobama. Premda su posvete obično laskale uglednicima, to nije uvijek bio slučaj. Vladari su se, primjerice, često bojali da će ih takvi hvalospjevi udaljiti od naroda kojemu su se htjeli predstaviti kao prijatelji ili znanci, pa se zbog toga običaj pisanja posveta počeo zakonski regulirati (Stipčević 2005: 142 – 154).¹

Iako su se potkraj 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća knjige nastavile posvećivati uglednicima, postaje očito da pisci, koji su i dalje vrlo rijetko živjeli od plodova svoga rada, počinju razvijati novi odnos prema čitatelju. Podanički ton posveta koji je odlikovao prijašnja razdoblja sve češće ustupa mjesto posvetama koje više nisu pisane isključivo u znak zahvalnosti, već su izraz želje pisca, izdavača, tiskara ili prevoditelja da pisanu riječ približe što većem broju čitatelja, stvarajući ozračje u kojem je čitatelj mogao steći dojam da je posvećena knjiga upućena baš njemu te pisana upravo za njega. U knjižnoj je produkciji Dalmacije u razdoblju pokrivenom istraživanjem prva posveta upućena kolektivnom čitatelju zabilježena 1826. godine u Gundulićevu *Osmanu*. Njihov je broj potom postupno rastao. Već potkraj dvadesetih godina 19. stoljeća, 1829. godine, zabilježeno ih je čak pet. Unatoč tomu što taj broj nije više dostignut u razdoblju koje je uslijedilo, kontinuitet takvih posveta održao se i u iduća dva desetljeća, što je osobito vidljivo četrdesetih godina, kada, s iznimkom 1843. i 1845. godine, bilježimo barem po jednu posvetu toga tipa. Njihov broj nije velik – tek tridesetak, odnosno zastupljene su u samo nešto više od tri posto ukupne knjižne produkcije. No imajući u vidu činjenicu da najveći dio knjiga tiskanih u tom razdoblju posvete uopće nije ni imao, odnosno da je samo otprilike šestina knjiga

1 Tako je, primjerice, austrijski državni kancelar Metternich zakonom iz 1816. godine *Piano generale di censura per le Provincie Lombarde*, koji je vrijedio i za austrijske zemlje u Hrvatskoj, odredio da se zabranjuju posvete živim osobama ako one pismeno ne dopuste autoru da ih napiše i tiska u svojim knjigama (čl. 23.) te da se nikome neće dopustiti tiskanje posveta koje se odnose na monarha, članove njegove obitelji, ministre u Vladi i druge velikodostojnike ako to ne dopusti referent za cenzuru pri Vladi (čl. 24.).

uopće nekome i posvećivana, taj postotak ipak ne možemo zanemariti.² Iako posvete kolektivnom čitatelju nisu bile najbrojnije, one su činile čak nešto više od dvadeset posto svih identificiranih posveta, izjednačivši se u postotku s posvetama upućenima pripadnicima plemićkih obitelji te gotovo dostignuvši udio od dvadeset osam posto, koliko su činile posvete upućene raznim osobama iz crkvenog života, najčešće crkvenim velikodostojnicima.³

Posvete su kolektivnom čitatelju, kao što je već spomenuto, bile prepoznatljive po jednostavnom obraćanju jednom neodređenom čitatelju ili, pak, cjelokupnoj zajednici čitatelja. Svakako je najveći broj takvih posveta bio upućen jednostavno – čitatelju. Tako se dvije zbirke prigodne carske poezije Nikole Jakšića, možda jednog od najproduktivnijih carskih pjesnika toga vremena, *La Dalmazia esultante nel giorno 12 febbrajo 1828* i *Omaggio dalmatico nel giorno 12 febbrajo 1829*, napisane povodom careva rođendana, jednostavno posvećuju *ai leggitori*, odnosno *ai lettori*. Ista je posveta upućena i čitateljima zbirke prigodne poezije Stjepana Ivačića *Le Wile del Mossor: idillio Dalmata per la felice ricorrenza del giorno natalizio di S. M. I. R. A. Francesco I. d’Austria nell’anno 1833*, napisane istim povodom. Tekst Giovannija Sartorija napisan prigodom posjeta saskog cara Ferdinanda Augusta Dalmaciji 1838. godine, *Viaggio di Sua Maestà Federico Augusto Re di Sassonia alla Dalmazia*, također je posvećen *ai leggitori*. Čitatelju je posvećeno i pjesničko djelo dubrovačkog baroknog pjesnika Ignjata Đurđevića *Sospiri di Maddalena penitente nella grotta di Marsiglia*, koje je na talijanski jezik preveo Marko Antun Vidović, kao i tragedija *La Marescialla d’Ancre: tragedia lirica in due atti da rappresentarsi nel Nobile Teatro di Zara la primavera 1842* Giovannija Pratića. Riječ je, kao što se može vidjeti, uglavnom o književnim djelima. No pronalazimo i djela iz područja geografije, arhitekture, pa čak i praktične priručnike, kao što je bio dvojezični talijansko-hrvatski priručnik iz poljodjelstva, *Catechismo agrario* Giovannija Battiste Gagliardija iz 1829. godine koji, u njegovu talijanskom dijelu, sâm autor posvećuje čitatelju, točnije onomu koji čita – *a chi legge*. U hrvatskom, pak, prijevodu to čini prevoditelj Mate Santić, obraćajući se također jednostavno – *štioću*. Ne čudi što je priručnik toga tipa bio posvećen kolektivnom čitatelju jer je očito trebao imati široku primjenu u svakodnevnom životu, i to, dakako, ponajprije na selu, kojemu je hrvatski prijevod i bio namijenjen. Jednostavno čitateljima bilo je posvećeno i djelo Marka Kažotića *Le coste e isole della Istria e della Dalmazia*, kao i *Elementi d’architettura lodoliana ossia l’arte del*

2 Kod gotovo 66 % knjiga posvete nisu identificirane. Tom postotku možemo pribrojiti i gotovo 18 % onih knjiga kod kojih postojanje posveta nije moglo biti utvrđeno zbog činjenice da su pri istraživanju bibliografski podaci o knjigama preuzeti iz već postojećih bibliografija i bibliografskih pomagala, pa taj podatak nije bilo moguće izravno ustanoviti. Preostaje, dakle, samo otprilike 16 %, odnosno šestina svih knjiga, kod kojih je bilo kakva vrsta posvete uopće zabilježena.

3 Posvete ostaloga tipa – one upućene caru i članovima carske obitelji, ženama, pripadnicima građanskih slojeva (trgovcima, odvjetnicima, urednicima), članovima obitelji pisca itd. – zastupljene su u mnogo manjem postotku.

fabbricare con solidità scientifica e con eleganza non capricciosa Andrea Memme te *Notizie intorno alla miracolosa immagine di Maria Vergine santissima detta della scarpello e del celebre suo santuario posto sullo scoglio così denominato presso Perasto*, djelo vjerske naravi.

Djela su vjerske naravi, međutim, katkad upućivana i *bogogljubnomu sctioczu*, kao u *Jossipu pravednom* Petra Vuletića. Posvetu potpisuje sâm izdavač i tiskar Martecchini kazujući da je odlučio navedeno Vuletićevo djelo zasebno tiskati:

... da tako ziena ovega dila ne bude zaprieka onim koji nemogusci vele trosciti, xele imati ovo diloze, dostojno saisto biti u rukami Slavianinah, i radi gniegova ciudnorednoga zilja, i radi liepote pjesnisctva, i cistoce jesika – Jeda trud moj bude ugodan rodnome mome miestu, i svom brachi slavianskoga nascega kogliena! (Vuletić 1829: 3).

Naime te je iste, 1829. godine, Martecchini u svojoj tiskari tiskao *Czvit razlika mirisagna duhovnoga* fra Tome Babića, čiji je integralni dio činilo i navedeno djelce. Budući da je bilo sastavljeno od tri sveska te time, dakako, i skuplje, mnogi si nisu mogli priuštiti *Czvit razlika mirisagna duhovnoga*, pa se Martecchini nadao, što u posveti i pojašnjava, da će zasebnim izdavanjem *Jossipa pravednog* veći broj čitatelja doći do željenog primjerka toga djela. Nadalje, pobožnom su čitatelju – *al devoto fedele* – posvećena i djela *Orazioni divote da recitarsi ad onore di S. Simeone Guisto profeta protettore della città di Zara* iz 1838. godine, kao i *Esercizii di divozione da praticarsi ad onore della gloriosa santa Filomena vergine e martire con l'aggiunta di un inno del can. Giuseppe Borghi di alcune terzine di Silvio Pellico e di altre poesie d'Italiani in lode della santa medesima* iz 1836. godine. Posvetu *bogogljubnom sctioczu* nalazimo i u već spomenutom trosveščanom djelu fra Tome Babića *Czvit razlika mirisagna duhovnoga*, koje je svoje prvo izdanje doživjelo još 1726. godine, a nakon toga je više puta tiskano te predstavlja jedan od ranijih primjera obraćanja kolektivnom čitatelju.⁴

Narav je posveta nerijetko bila određena i krugom čitatelja na koje su pisci ili izdavači ciljali. Primjerice *Grammatica della lingua illirica* Francesca Marije Appeninija, dakle, gramatika narodnoga jezika koja je tijekom prve polovice 19. stoljeća doživjela čak tri izdanja, bila je posvećena *ai colti amatori delle lingue*, dok je, pak, prijevod Gundulićeva *Osmana* na talijanski jezik, *Versione libera dell'Osmanide*, bio posvećen *agli amatori della lingua e poesia Latina*. Posvetu potpisuje sâm dubrovački *slovotiesctitegl* Antonio Martecchini, koji je djela dubrovačke knjižne baštine već uvriježeno posvećivao upravo kolektivnom čitatelju, kao što ćemo poslije vidjeti.

Stanovit je broj posveta upućen ženama. Iako žene sve češće pronalazimo među čitateljicama, treba svakako naglasiti da je najčešće riječ o posvetama plemkinjama ili, pak, časnim sestrama (Bogišić 1993: 151, Stojan 2001: 40 – 47).⁵ Nepismenost je, naime, još uvijek bila širokih razmjera. Međutim neke su posvete bile i kolektivne naravi. Tako je Marko Kažotić svoj roman *Milienco e Dobrilla: romanzo storico Dalmata del XVII. secolo*, tiskan 1833. godine u Zadru, posvetio *alle gentili donne ornamento della Dalmazia*. Razlog vjerojatno leži u činjenici da je autor, imajući u vidu golemu popularnost koju su romani, poglavito oni ljubavni, imali među ženama diljem Europe, vjerovao da će njegova ciljana čitateljska skupina biti upravo dalmatinske gospođe. *Gospoghiami Dubrovackiem* posvetio je i Antun Kaznačić djelo Ignjata Đurđevića *Marunko*, tiskano 1839. godine u Dubrovniku, pouzdajući se u svijest dubrovačkih gospođa o važnosti njegovanja narodnoga jezika. Posvetu s tekstom koji slijedi donosimo ovdje gotovo u cijelosti:

Svakò kgnigosloscìe hlépi isnachi svogâ obraniteglia. Ovè skupnepiesni glasovitieh pisaozaa slogene ù rodnì jesik netchie véle trudítì sa dobavitga kadse obarnu prema Dubrovackjem Gospoghiami, kojése svojém ne sráme jesikom, darsgiajuchi sa istinù, daje najliepisci sgenski urest svoj dobro jesik govoriti slusgechise inostranìem pismím i govorom onolikò kolikò illi nevoqlá, illi skupscetine dusgnost sapovjéda. Na koj najsigl nacin, moje Gospoghie, moghlebitese od domachiéga jesika odrechì Vij, koje sgivete srečno pod nebòm i ù gradù istomù gdì slavno meghiu Pisaozim sjallèsu s'rodnom urednostim Pjesni Zvjete Zuzzeri, Marie Bettere ù Dimitri, Catte Bassegli–Sorgo, Nike Resti, Marie Facende Righi, Lucrezie Bogascini, i Anize Boscovich i ostalìeh Gospoghiaa ovòga Mjesta, kojemje lovrna Krunna célo resíla? ... Vi varlo dobro snáte da svojem rodniem govorom sramitse occituje illi huda sarza isprasnost, illi oholnost sapusctène chjúdi. Ni jedan nì drughi od ta dva usroka nè pristoj spólú vascemu blagomillomu; er vasc dûh po narávi sanessen na gljupko kretágne, nitti imà nitti mosge oprjétsè naisgivuchiom gljubavi svóga mjesta i svóga jesika. ... ter prigarlite dâr kogh–vam pousdano poklagna (Đurđević 1839: 3 – 6).

Kao što se može vidjeti, razlog zbog kojeg ovo djelo Kaznačić posvećuje dubrovačkim gospođama jest činjenica da je Dubrovnik do tada već podario niz pjesnikinja koje su ostavile traga u književnosti, pa on vjeruje da će i ovo Đurđevićevo djelo biti među njima dobro prihvaćeno.

Ljubav prema narodnome jeziku i književnosti bila je razlogom i drugih posveta upućenih ženama. Tako je Ana Vidović, inače prva moderna hrvatska pjesnikinja u Dalmaciji koja se odazvala pozivu sjevernohrvatskih preporoditelja za uključenjem u

5 Kašić je, primjerice, neke od svojih knjiga posvetio ženama, točnije Dubrovkinjama, a slijedili su ga i ostali isusovački pisci.

književna i nacionalna preporodna gibanja,⁶ posvetila svoj romantičarski spjev *Annetta e Stanislao ossia Il Bosco Mojanka vicino Spalato* ili *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita*, tiskan 1841. godine u Zadru, a *tutte le gentili signore dell'Ilirica Nazione* ili *svijem skladnijem gospohjam Ilirskoga naroda*. Iako je spjev bio objavljen dvojezično – usporedo na talijanskom i hrvatskom – kao, uostalom, i sama posveta, iz posvete je jasno da je Ana svoje djelo namijenila hrvatskim čitateljicama koje su njegovale ljubav prema narodnomu jeziku te shvaćale njegovu važnost u tom vrlo specifičnom razdoblju hrvatske povijesti:

Zgoddu koju spjevah s' slavjenom ja jeziku
Našega naroda prostranoga bez priliku
U ljepoj strani Europe, vama se pristojje
Ter ga vam poklonim Ilirske Gospoje.
Primate ljubko vij jen plod one ljubavi
Kâ za sve scetoê ilirsko sârce moje stravi.
Tak na dara krasne nehjejte vji gledatti
Ako vam dadoh ja scetosam moguchia datti.
Jeda bude po srechi da stihâ ma sledechja
Za ilirskoga jezika raxxizu ljubav vechja
U vasjeh sârçâ draghe tot visce za uzvisitti
Nas jezik koliko menni nije moglo bitti!
(Vidović 1841: 3)

Talijanska je inačica bila vjerojatno namijenjena hrvatskim čitateljicama koje su, nerijetko obrazovane na talijanskom, slabo poznavale materinski jezik. Talijanski se jezik u to vrijeme, naime, još uvijek držao jezikom kulture. Narodni se jezik, pak, označavao raznovrsnim izrazima – *ilirski* ili *ilirički*, *ilirsko-dalmatinski*, *slovenski*, *arvatski*, *materinski*, *naski*, *slavjanski* i *sveslavjanski*. Jednako je tako i etnička nomenklatura toga vremena bila vrlo bogata, pa su se za etničku pripadnost koristile oznake kao što su *narod slovenski*, *ilirski*, *jugoslavenski*, *slavjanski*, *dalmatinski*, *horvatski*, *harvatski* ili *arvatski*.⁷ Ana Vidović svoje je djelo posvetila ilirskim gospođama. Međutim treba znati da posve jasna distinkcija između različitog pojmovlja nije uvijek postojala, a mnogi su pojmovi katkad smatrani i istoznačnicama. Primjerice pojam *slovenski* katkad se poistovjećivao s pojmom *ilirski*. U prijevodima s talijanskog narodni se jezik najčešće naziva *slovenskim* ili *ilirskim*. U prijevodima, pak, na talijanski narodni se jezik katkad pojavljuje kao *slavo*, čime se željela naglasiti distinkcija između talijanskog i slavenskog kulturnog kruga. U svakom slučaju, u tom je duhu svoju zbirku ljubavnih i domorodnih pjesama *Pèrvenci*, tiskanu 1846. godine

6 Zajedno s Markom Antunom Vidovićem, Nikolom Tommaseom i Antunom Zorčićem tvorila je šibenski preporodni četverolist.

7 Bogatstvo jezične i etničke nomenklature istodobno odražava i postojanje različitih političkih ideologija toga vremena – dubrovačkog *slovinstva*, ilirizma, slavo-dalmatskog pokrajinskog partikularizma i hrvatske nacionalne ideologije (Stančić 1999: 125 – 128).

u Zadru, Petar Preradović, probudivši interes za hrvatsku kulturu i materinski jezik, posvetio *krasnome spolu Jugoslavjanskoga naroda*.

Svemu narodu jugoslavenskomu posvetio je i Ivan Kukuljević Sakcinski Tommaseove *Iskrice*, tiskane 1849. u tiskari braće Battara u Zadru. Premda se u nastavku posvete Kukuljević obraća jednostavno *štioću*, njegov je naum jasan – probuditi ljubav prema materinskom jeziku i domovini:

Štioću. Dragi naši Domorodci!... Dragi Dalmatinci! Priporučivat ga Vami saviše, cinili bi uvriediti vašu, itroumnost, a navlastito u sadanja vriemena, u koja veće, nego ikada probudila se je vručoželjnost prama vlastitoj Narodnosti. Vami netribuje faliti ovoga sloga vašega Domorodca, toliko čaščena od najprosvietljenijih Naroda Europe, kojega i današnji Naučni, i dobro misleći ove Deržave štjuju krieposti, i uzdižu ga, zašto isteka od puka, pučki se kaže najvruci Odvietnik. Drugo nam daklen neostaje, nego želiti, da bi ove Iskrice, koje su iztekle iz pera jednoga pravoga Ljubitelja Otačbine, porodile u Vami iskrene ljubavi prielčne, i od vas učinile moguće Obranitelje Otačbine, a nami ostavile slatku uspomenu, da smo i mi štogod poduparli s'dielom, koga priekažujemo. Izdatelj (Tommaseo 1849: 6).

Imajući u vidu bogatu etničku nomenklaturu toga vremena, spomenut ćemo i posvete upućene *slovinskomu sctiozu*. Njih pronalazimo u *Osmanu* i *Suzama sina razmetnoga* Ivana Gundulića. Oba su djela tiskana u tiskari Petra Frane Martecchinija u Dubrovniku. *Osman* je, kao što je već poznato, tiskan 1826. godine, a *Suze sina razmetnoga* 1838. godine. Nije slučajno da se takav tip posveta pojavljuje baš u Dubrovniku. Bio je to grad u kojem je bila snažno izražena ideologija *slovinstva*, čiju je osnovu činila ideja dubrovačke posebnosti. Njezini su podupiratelji bili najčešće pripadnici slojeva koji su bili nositelji nekadašnjeg staleškog i političkog sustava Dubrovačke Republike, te su i nakon propasti Republike uspjeli očuvati tu tradiciju. Ta se ideologija ponajprije očitovala u otporu da se dubrovački identitet utopi u austrijsku pokrajinu Dalmaciju (Stančić 1999: 127). Za pretpostaviti je, međutim, da je Martecchini pojam *slovinski* ipak upotrijebio jednostavno kao istoznačnicu za *ilirski*, te je Gundulićeve knjige namijenio čitatelju koji poznaje narodni jezik.

Zanimljivo je, međutim, da pronalazimo i posvete upućene lokalnoj dalmatinskoj sredini, kao u primjeru Giana Carla Casanove koji je svoju melodramu *Il Re Colomano in Zara*, tiskanu 1842. godine u Zadru, posvetio cjelokupnom dalmatinskom pučanstvu – *alla Dalmazia. A te, poetica terra, intitolo i miei poetici pensieri, poveri forse di stilo e di vita, ma parto dell'anima...*, a zbornik *Strenna dalmata*, tiskan također u Zadru, ali pet godina poslije, urednik je posvetio *ai Dalmati colti che nel miglioramento delle arti belle desiderano migliorata la patria una strenna tutta dalmata...*

Nadalje, posvete su katkad bile upućivane i samo pravoslavnom dijelu stanovništva. Tako je, primjerice, pravoslavni paroh Đorđe Nikolajević pedagoško-didaktičko djelo

tiskano ćirilicom u Zadru u tiskari braće Battara 1840. godine, *Mladić kako treba da se izобрази: s kratkim dodatkom kako se treba na školama i po putu vladati*, posvetio celom Pravoslavnom Obšestvu Dubrovačkom. On, doduše, u posveti točno imenuje i nekolicinu *gospode trgovaca i rodoljubivih Srblja*, ali je posve jasno da je ciljana čitateljska publika znatno šira. Iz pretplatničke liste, jedine pretplatničke liste koju pronalazimo u knjigama koje sadržavaju posvete, razvidno je da su doista najveći dio pretplatnika činili upravo trgovci, i to gotovo u pravilu pravoslavne vjeroispovijesti. Također, pretplatnici su velikim dijelom dolazili iz Dubrovnika, premda ih nalazimo i u Šibeniku, Kotoru, Karlovcu, Sarajevu, Mostaru, Budvi, Skradinu, Trstu, Rijeci i još nekim gradovima. Zanimljivo je, međutim, da domoljubne Srbe navedene u posveti ne nalazimo. Unatoč tomu, možemo pretpostaviti kako je ova posveta bila, među ostalim, i svojevrsan izraz zahvalnosti za dobivenu financijsku potporu.

U znak zahvalnosti knjige su se katkad posvećivale kolektivnom čitatelju i u nekim drugim, posebnim prigodama. Tako je, primjerice, Francesco Carrara biografiju Ivana Katalinića – *Della vita e degli scritti di Giovanni Catalinich* – posvetio građanima grada Splita u znak zahvalnosti za potporu pruženu pri stupanju na mjesto profesora u splitskom sjemeništu 1849. godine. Polaznicima, pak, splitske gimnazije profesor Mate Ivčević posvećuje dvojezično talijansko-latinsko vjersko djelce *Novena, vesperi e messa ecc. in onore di S. Luigi Gonzaga* itd.

Kao što se može vidjeti, kolektivnom su čitateljstvu uglavnom posvećivana djela iz područja književnosti, bilo da je riječ bila o zbirkama poezije tiskanima prigodom careva rođendana ili, pak, o djelima dubrovačke književnosti, dramama i biografijama.

Manji je broj knjiga pripadao djelima vjerske provenijencije ili, pak, onima iz područja povijesti, geografije ili lingvistike. Bio je tu i jedan praktični priručnik namijenjen poljodjelicima. Pisci, izdavači i tiskari posvete su kolektivnom čitateljstvu upućivali iz različitih pobuda. Katkad je to bio, kao što se moglo vidjeti, izraz zahvalnosti za dobivenu financijsku ili neku drugu potporu. No češće su se posvetama nastojali popularizirati knjiga i čitanje. S tog su gledišta osobito zanimljive prigodnice kojima su bivali popraćeni svi važni događaji vezani uz zajednicu ili pak neku uglednu osobu. Posvete se kolektivnom čitateljstvu u prigodnicama mogu shvatiti dvojako. S jedne strane, one su, kao poželjna književna konvencija toga vremena, zasigurno doista izazivale zanimanje čitatelja, poglavito ako su se ticale raznih događaja iz života visokog klera ili plemstva. S druge, pak, strane, teško je ocijeniti koliko je „dvorsko“ prigodno stihotvorstvo, koje je nerijetko nastajalo na zahtjev državnih vlasti, bilo doista i čitano, pa je to možda bio način njihova populariziranja (Lakuš 2010: 135 – 152). Također, neke su posvete zasigurno trebale u čitateljima jačati ljubav prema narodnom jeziku, kao i nacionalnu svijest općenito. Dakako, riječ je ponajviše o djelima domaće (dubrovačke) književnosti, ali i o povijesnim djelima zavičajne naravi, kao i onima s područja geografije ili etnologije. Djela, pak, moralno-didaktičke i vjerske naravi trebala su jačati duh i moral čitatelja. Iako je broj posveta kolektivnom čitatelju

bio malen, njihov kontinuirani rast, kao i činjenica da se pojavljuju upravo u razdoblju intenzivnih promjena koje su se događale na području kulture čitanja, ipak svjedoči o sve većoj važnosti čitatelja.

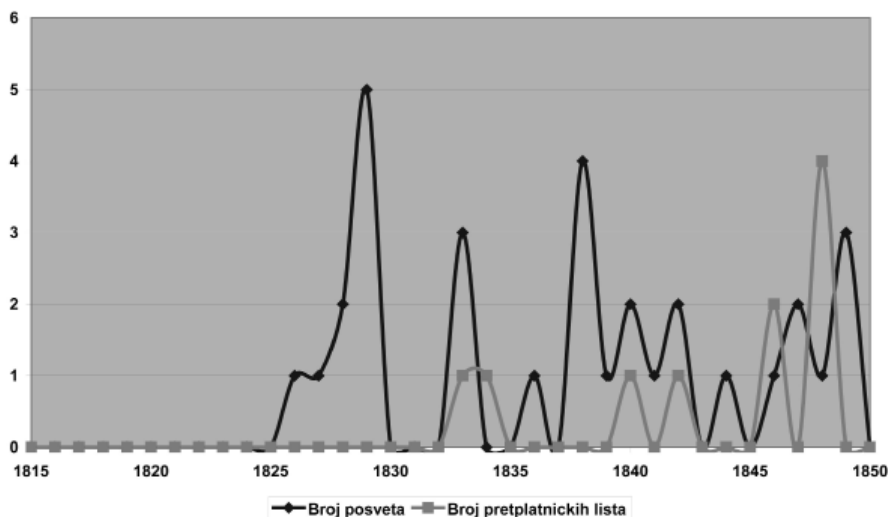
Umjesto zaključka

Prvu polovicu 19. stoljeća obilježava, dakle, uz fenomen kolektivnog mecenatstva, i fenomen posvećivanja kolektivnom čitatelju. Posvećivanje kolektivnom čitatelju postaje uobičajen i stalan način komunikacije s cjelokupnom zajednicom čitatelja već od dvadesetih godina, pa čak i prije, ali osobito od četrdesetih godina 19. stoljeća. Tada se, naime, ustaljuje i sustav pretplatništva (v. grafikon 1). Domoljubni motiv, koji je nerijetko bio svojstven sustavu pretplatništva, bio je svojstven i posvetama kolektivnom čitatelju. Posvete, naime, više nisu pisane isključivo u znak zahvalnosti, već su bile izraz želje pisca, izdavača, tiskara ili prevoditelja da pisanu riječ približe što većem broju čitatelja, stvarajući takvo ozračje u kojem je čitatelj mogao steći dojam da je posvećena knjiga upućena upravo njemu i pisana baš za njega. No kao što je već spomenuto, putem pisane riječi nije se namjeravalo pobuditi samo domoljublje već i ljubav prema knjizi i čitanju općenito.

Opismenjavanje, koje je u 18. stoljeću postalo društveni imperativ, potaknuto prosvijećenim apsolutizmom austrijskih vladara te stavom Crkve da pismenost treba smatrati preduvjetom vraćanja ljudi vjeri, nije još uvijek dotaknulo šire društvene slojeve, pa je na popularizaciji pisane riječi i knjige zasigurno bilo nužno raditi.

Također, vrijeme je to u kojem svijest o važnosti knjige i čitanja postaje vidljiva i drugdje. Tako primjerice 1829. godine pravilnik zadarskog kazina, društva u kojem se odvijao golemi dio kulturnog i društvenog života Dalmacije, čitanje spominje samo kao jednu od djelatnosti kazina, prilično minornu (Lakuš 2008: 55). No samo petnaestak godina poslije, 1845. godine, pravilnik šibenskog kazina radu čitaonice unutar kazina, njezinu unutrašnjem funkcioniranju i nabavi knjiga i tiska posvećuje cijelo jedno poglavlje, *Discipline pella conservazione ed incremento del Gabinetto di lettura*, navodeći ju kao svoju primarnu svrhu i cilj svoga postojanja (Lakuš 2008: 56). Također, četrdesetih godina čitateljska društva postupno gube oznake ekskluzivnosti, ne ograničavajući više svoje članstvo društvenim parametrima, što je bilo u suprotnosti s dotadašnjim iskustvom. Članstvo je, naime, sve dotad bilo determinirano položajem na društvenoj ljestvici, rezervirano samo za uzak krug obrazovanih. Sada je jedini uvjet bilo djelovanje za dobrobit nacije. Čitanje tako postaje dostupno i širim društvenim slojevima te dobiva posve novu dimenziju (Lakuš 2008: 71). To je, kao što smo mogli vidjeti, razvidno i iz fenomena posvećivanja kolektivnom čitatelju.

Grafikon 1. Zastupljenost knjiga s potpisom pretplatnika i knjiga s posvetama kolektivnom čitatelju: Dalmacija (1815 - 1850)

Izvori

- Appendini, F. M. 1828. *Grammatica della lingua illirica compilata dal padre Francesco M[a]ria Appendini...* . Edizione seconda. Ragusa: Presso Antonio Martecchini.
- Appendini, F. M. 1838. *Grammatica della lingua illirica compilata dal Padre F. M. Appendini*. Terza Edizione. Ragusa: presso Piet. Francesco Martecchini edit. tipog. librajo.
- Babić, T. 1829. *Czvit razlika mirisa duhovnoga upisan i dan na svitlost po otczu F. Tomasu Babichiu ...* . U Dubrovniku: Po Antunu Martekini Slovotiscetglju.
- Balović, V. 1844. *Notizie intorno alla miracolosa immagine di Maria Vergine santissima detta della scarpello e del celebre suo santuario posto sullo scoglio così denominato presso Perasto raccolte e pubblicate da D. Vincenzo C. Ballovich preposito della Chiesa Cattedrale di Cattaro. Terza edizione corretta, e purgata dai corsi errori nella seconda, aggiuntavi una pratica divota per visitare la Sacra Immagine, nonchè la nota dell'indulgenze concesse dalla santità di Nostro Signore Papa Pio VI. di felice ricordanza*. Zara : tip. Demarchi-Rougier.
- Carrara, F. 1849. *Della vita e degli scritti di Giovanni Cattalinich cenni di F. Carrara ...* . Zara: tipi Battara.
- Casanova, G. C. 1842. *Il Re Colomano in Zara: azione melo-drammatica di Gian Carlo Casanova con musica del M. ° Luigi Garbato*. Zara: dalla Tipografia fratelli Battara.
- Đurđević, I. 1829. *Marunko: spotna-pjesan Ignaz. Bernarda Giorgi opatta melitenskoga Dubrovčanina*. U Dubrovniku: Po Petru Franu Martecchini.
- Đurđević, I. 1829. *Sospiri di Maddalena Penitente nella grotta di Marsiglia: poema illirico di D.n. Ignazio Giorgi abate Melitense tradotto in italiano da Marc'-*

- Antonio Vidovich da Sebenico. Zara: dalla Stamperia di Gio: Demarchi Tipografo Governiale.
- Elementi d'architettura lodoliana ossia l'arte del fabbricare con solidità scientifica e con eleganza non capricciosa: libri tre. Edizione corretta ed accresciuta dall'autore nobile Andrea Memmo, patrizio Veneto ...* 1833-1834. Zara: coi tipi dei fratelli Battara.
- Esercizii di divozione da praticarsi ad onore della gloriosa santa Filomena vergine e martire con l'aggiunta di un inno del can. Giuseppe Borghi di alcune terzine di Silvio Pellico e di altre poesie d'Italiani in lode della santa medesima.* 1836. Zara: dalla Tipografia Battara.
- Fabijanić, D. 1849. *Dipinti della città di Lesina illustrati dal P. Donato Fabianich.* Zara.
- Gagliardo, G. B. 1829. *Catechismo agrario: in due parti di Gio: Battista Gagliardo con annotazioni ed aggiunte e colla traduzione in illirico.* Zara: dalla Tipografia Governiale di Gio: Demarchi.
- Gundulić, I. 1826. *Osman: spjevagnje vitescko Giva Gundulichja vlastelina dubrovackoga. Osnanjegnem djellaa Gundulichjevieh, i scivotom Osmanoviem priteceno, sdârsejagnima Pjevagnaa naresceno, Nadomjeregnima stvarji od spjevaoza u kratko narecenieh i s isgovaragnem rjecji hcomugodi sumracnieh sljedjeno.* U Dubrovniku: Po Antunu Martekini.
- Gundulić, I. 1827. *Versione libera dell'Osmanide: poema illirico di Giovanni Fr.co. Gondola ... colla di lui vita scritta dal padre Francesco Maria Appendini.* Ragusa: Per Antonio Martecchini.
- Gundulić, I. 1838. *Suze sina razmetnoga; Sedam pjesnji pokornieh; i pjesan od velicjanstvaa boscieh gospodina Giva Fr. Gundulichja vlastelina dubrovackoga. Od Prie drugovdje napokon ovdj pritjesctene.* U Dubrovniku: Po Pet. Franu Martecchini.
- Ivačić, S. 1833. *Le Wile del Mossor: idillio Dalmata per la felice ricorrenza del giorno natalizio di S. M. I. R. A. Francesco I. d'Austria nell'anno 1833 del prof. ab. Stefano Ivacich di Spalato.* Zara: dalla tipografia Battara.
- Ivčević, M. 1847. *Novena, vesperi e messa ecc. in onore di S. Luigi Gonzaga.* Spalato: tip. Oliveti e comp.
- Jakšić, N. 1828. *La Dalmazia esultante nel giorno 12 febbrajo 1828: carne di Niccolò Giaxich ...* . Zara: dalla stamperia di Gio: Demarchi Tipografo Governiale.
- Jakšić, N. 1829. *Omaggio dalmatico nel giorno 12 Febbrajo 1829.: carne di Nicolò Giaxich ...* . Zara: dalla Tipografia Governiale di Gio: Demarchi.
- Kažotić, M. 1833. *Milienco e Dobrilla: romanzo storico Dalmata del XVII. secolo di Marco de Casotti.* Zara: tipografia Battara
- Kažotić, M. 1840. *Le coste e isole della Istria e della Dalmazia: descrizione di Marco de Casotti.* Zara: tipografia Battara.
- Nikolajević, Đ. 1840. *Mladić kako treba da se izобрази: s kratkim dodatkom kako se treba na školama i po putu vladati preveo s njemačkog Georgij Nikolajević.* U Zadru: u Knjigopečatnji Braće Battara.

- Orazioni devote da recitarsi ad onore di S. Simeone Guisto profeta protettore della città di Zara.* 1838. Zara: Tipografia Demarchi.
- Prati, G. 1842. *La Marescialla d'Ancre: tragedia lirica in due atti da rappresentarsi nel Nobile Teatro di Zara la primavera 1842.* Zara: tipografia Battara.
- Preradović, P. 1846. *Pervenci: različne pjesme od P. Preradovića.* U Zadru: tiskom Demarchi-Rougier'ovim.
- Sartorio, G. 1838. *Viaggio di Sua Maestà Federico Augusto Re di Sassonia alla Dalmazia.* Zara: Tipografia fratelli Battara.
- Strenna Dalmata.* 1847. Zara: tipo-litografia Demarchi-Rougier.
- Tommaseo, N. 1849. *Iskrice od Nikole Tommasea; izdao Ivan Kukuljević Sakcinski. Drugo izdanje prigledano i ponapravljeno od Istog Knjigotvorca.* U Zadru: Bratja Battara Tiskari Izdatelji.
- Vidović, A. 1841. *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita: pjesanaz Ane Vidovicheva iz Sibenika; Annetta e Stanislao ossia Il Bosco Mojanka vicino Spalato: poemetto di Anna Vidovich da Sebenico.* Traduzione Letterale di N. N. U Zadru: iz Utjesctenize Demar., Zara : tip. Demarchi.
- Vuletić, P. 1829. *Jossip Pravedni sloxen po D. Petru Vuletichu.* U Dubrovniku: Po Antunu Martekini slovotisceglju.

Literatura

- Bogišić, R. 1993. Čitajući posvete i predgovore u knjigama Bartola Kašića. *Dubrovnik*, 4(1993), 3: 147 - 169.
- Bogišić, R. 1995. Književne posvete hrvatskih autora zagrebačkim biskupima (XVI.-XVIII. stoljeće). U *Zagrebačka biskupija i Zagreb (1094-1994): zbornik u čast kardinala Franje Kuharića.* Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka: 359 - 371.
- Bogišić, R. 1995. Posvete i predgovori hrvatskih pisaca 18. stoljeća. U *Dani hvarske kazališta. Hrvatska književnost 18. st.: tematski i žanrovski aspekti.* Split: Književni krug: 5 - 29.
- Lakuš, J. 2008. Reading societies and their social exclusivity: Dalmatia in the first half of the 19th century. *Libellarium* 1 (2008), 1: 51 - 74.
- Lakuš, J. 2009. Pisac i čitatelji: fenomen kolektivnog mecenatstva u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća. *Libellarium* 2 (2009), 1: 29 - 45.
- Lakuš, J. 2010. Hrvatska pisana baština kao povijesni izvor: prigodna poezija i Austrijsko Carstvo u 1. pol. 19. st. u Dalmaciji. *Kroatologija* 1 (2010), 2: 135 - 152.
- Stančić, N. 1999. Etničnost na hrvatskom prostoru u XIX. stoljeću: od etničke zajednice, plemićkog naroda i pokrajinskih partikularizama do hrvatske nacije. U *Etničnost i povijest.* Zagreb: Institut za migracije i narodnosti: 117 - 138.
- Stipčević, A. 2005. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga II. Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835).* Zagreb: Školska knjiga.
- Stojan, S. 2001. Posvete knjiga Dubrovkinjama. *Dubrovački horizonti: časopis Društva Dubrovčana i prijatelja dubrovačke starine u Zagrebu*, 32 (2001), 41: 40 - 47.

Summary

Writers and their readers: the phenomenon of collective readership in Dalmatia in the early 19th century

In the late 18th century and early 19th century, during a period of extensive changes in the writing and reading culture, there was an increase not only in the number of readers but also in the importance that was being attributed to them. This importance manifested itself primarily in an increasingly widespread collective patronage but also a rising number of inscriptions to the collective reader that flourished at about the same time as the collective patronage phenomenon. Although books continued to be dedicated to various dignitaries throughout this period, most frequently as a token of gratitude for financial support but also inspired by friendship and family, the writers, who still rarely lived off the fruits of their labour, started to adopt a different attitude towards the reader. Using examples drawn from analysis of the entire book production in Dalmatian printing and publishing centres Zadar, Split and Dubrovnik in the period between 1815–1850, this paper intends to show to what extent inscriptions to the collective reader, generally identifiable by the fact that they address an unspecified reader or an entire community of readers, can reflect a growing significance that started to be attributed to the reader as early as the end of the 18th century and particularly in the first half of the 19th century. The analysis focused on the number and context in which inscriptions of that type are found, their variants, meaning, as well as reasons for their introduction into practice. Research has shown that inscriptions to the general readership became a common and regular form of communication with an entire community of readers as far back as the '20s. Although they were still not the most common type of inscriptions and failed to reach the number of inscriptions to prelates, their continuity was maintained during the next two centuries, which was particularly noticeable in the '40s. Moreover, the general readership was mainly dedicated literary works – poetry collections printed on the occasion of emperor's birthday, works of Dubrovnik literature, plays and biographies. A smaller number of books were of religious origin or those in the field of history, geography, social anthropology, linguistics and even architecture. Inscriptions were used in an effort not only to make books and reading popular but also to reinforce readers' love for their national tongue, i.e., national consciousness in general, just the same as it was endeavoured to be done through subscription system. Moral–didactic and religious works were intended to strengthen readers' spirit and morality. It has been concluded that continued increase in the number of inscriptions to the general readership as well as the fact that they flourished precisely during the period of significant changes in the field of reading culture witness of an increasing importance of readers that marked the first half of the 19th century.

KEY WORDS: book inscriptions, writer, readers, collective reader, Dalmatia, 19th century.